

ПРАВОВА ОСВІТА В СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ ДОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

У статті розглянуто організацію та зміст вивчення правознавства в закладах середньої освіти на території сучасного Закарпаття в період до 1945 р. Правову освіту на території Закарпаття було запроваджено набагато раніше, ніж в інших регіонах сучасної України. Проаналізовано зміст правових елементів у різних навчальних курсах та особливості організації правової освіти в середній школі 1777–1945 рр. на території сучасного Закарпаття.

Ключові слова: правова освіта, навчальні курси, горожанська наука.

Постановка проблеми в загальному вигляді та актуальність дослідження. Однією з важливих особливостей історії нашої держави є те, що протягом тривалого часу сучасна територія України перебувала в складі різних держав. Це призвело до існування суттєвих відмінностей в розвитку всіх сфер суспільного життя, зокрема освіти. Одними з найсуттєвіших були відмінності в змісті навчальних планів та програм шкіл, які діяли в різних державах та на територіях.

Низка авторів (Р. Арцишевський, В. Дубровський, І. Коляда, О. Пометун та ін.), досліджуючи історію освіти та правову освіту на сучасному етапі, торкалися питань змісту суспільствознавчого та, зокрема, правознавчого компонента освіти в різні періоди, однак питання правової освіти в школах держав, до складу яких входила територія сучасної України, зокрема Австро-Угорщини та Чехословаччини, є недостатньо вивченим.

Метою статті є виявлення та аналіз правознавчих компонентів у змісті шкільної освіти Закарпаття в період його перебування в складі Австро-Угорщини та Чехословацької Республіки (до 1945 р.).

Виклад основного матеріалу. Елементи правової освіти в школах Закарпаття з'явилися ще в останній чверті XVIII ст. 22 серпня 1777 р. відповідно до указу імператриці Марії Терезії на території Угорщини було запроваджено нову шкільну систему та прийнято «Положення про виховання і справи школи в Угорщині та приєднаних до неї провінціях», яке визначало діяльність шкіл. Цей документ встановлював порядок створення шкіл, управління ними, перелік предметів, які мали вивчатися в різних типах шкіл. В окремих навчальних закладах було передбачено введення предметів правознавчого, правозастосовного спрямування. Так,

у міських народних школах та в чотирикласних «нормальних» школах учнів навчали складання та написання різноманітних документів [1, с. 13, 14]. У нижчій (трирічній) гімназії (латинській школі) надавалася можливість вивчення предмета «Основні риси природного права та вітчизняного законодавства», однак його було зараховано до другорядних (необов'язкових). У вищій (дворічній) гімназії той самий предмет вважався «загальнокорисним» [1, с. 23–24].

Суттєві зміни в шкільній освіті Закарпаття відбулися після шкільної реформи 1868 року. Так, було запроваджено обов'язкове навчання дітей 6–12 та 12–15 років, для чого була створена відповідна система навчальних закладів. У початковій народній школі (1–6 класи) було передбачено обов'язкове «вивчення важливіших громадянських прав і законів», у трирічній вищій народній школі – предмет «Історія і Конституція батьківщини». Особливим типом шкіл були так звані «горожанські школи», призначені для підготовки ремісників, торговців тощо, в них вивчали предмет «Основи права» [1, с. 37–38].

У 1877–1879 рр. навчальні плани шкіл було оновлено. Правознавчий курс з нового навчального плану початкової народної школи вилучили [1, с. 43]. Водночас у горожанській школі запровадили предмет «Конституція» з метою вивчення основ державного та публічного права, основних рис вексельного права, правил банкрутства тощо [1, с. 54]. Варто зауважити, що угорський закон про освіту 1868 року діяв на території Закарпаття і після його входження до складу Чехословаччини [2, с. 214].

Після Першої світової війни, внаслідок поразки та розпаду Австро-Угорської імперії, територія сучасної Закарпатської області України опинилася в складі Чехословаччини. Освіта

продовжила розвиток у складі освітньої системи цієї держави. На рубежі 20–30-х років ХХ ст. у Чехословаччині відбулася шкільна реформа, під час якої запровадили обов'язкове восьмирічне навчання [3, с. 354]. Зміст освіти визначався приписами державних установ, однак «при вичуванні учительство користується навчальним планом, який кожен готує собі вчитель, пристосовуючи його до місцевих обставин» [4, с. 1]. Найбільшу кількість матеріалу правознавчого та суспільствознавчого спрямування містив предмет «Горожанська наука». У різних районах його мали вивчати протягом різного часу. Так, у Севлюському окрузі (нині Виноградівський район) – у 5–6-му класах по одній годині на тиждень [2, с. 215], в Іршавському окрузі (нині Іршавський район) – із 3-го по 8-й клас [4].

В експозиції Іршавського районного історико-краєзнавчого музею, який діє на базі районного будинку дитячої творчості (керівник музею А. А. Світлинець), зберігається методичний посібник «Подробный учебный план для народных школ Иршавского округа» (1935) [4]. Цей посібник для допомоги вчителям Іршавщини підготувала комісія, створена рішенням конференції керівників шкіл округу 25 червня 1935 року та за згодою окружного шкільного інспектора. Зміст цього посібника дає змогу докладно проаналізувати навчальний матеріал, який пропонували учням.

Уже в третьому класі програма передбачала ознайомлення учнів з державним та крайовим прапором і гімном, шкільним самоврядуванням. Також учні дізнавалися про органи управління селом, установи, які діють у селі, порядок обрання сільського старости. У третьому класі формували уявлення про приватну, сільську та державну власність – через ознайомлення з різними дорогами та порядком їх утримання [4, с. 1–5].

Наступного року учні поглиблювали знання про управління селом, вивчали окружне урядування, функції та порядок роботи правоохоронних органів – жандармерії і поліції, порядок поведінки зі зброєю (зокрема дозвіл – «паспорт на зброю»). Було передбачено ознайомлення учнів із системою шкільної освіти Підкарпатської Русі. У четвертому класі учні отримували перші знання в галузі цивільного та трудового права (порядок найму домашніх працівників, відповідальність працівника, поняття та порядок отримання задатку за роботу, «робітничка книжка») [4, с. 5–9].

У п'ятому класі учні вивчали поняття «державна», «державний устрій», «республіка»; малий, середній та великий герб держави; порядок створення та функціонування громадських організацій – культурних та фахових товариств.

Програма передбачала ознайомлення з соціальним захистом, охороною історичних та природних пам'яток і навіть порядком утримання худоби. Починалося вивчення «конституційної грамоти ЧСР», зокрема присяги Чехословацької Республіки, подавалися початкові відомості щодо охорони майна та запобігання майновим правопорушенням [4, с. 9–13].

Програма шостого класу передбачала вивчення найстаріших форм організації людського суспільства, конституційних прав та обов'язків громадян Чехословацької Республіки, порядку отримання громадянства та визначення належності до певної сільської громади, місця проживання. Серед завдань курсу в шостому класі – формування розуміння того, що «держава се наша охорона». Крім того, учні вивчали поняття «повноліття», подавалась інформація про зміну правового становища особи після досягнення певних, визначених законодавством вікових рубежів (18 років, 21 рік). Також учні опанували поняття «бюджет» (на прикладі рідного села), «податки», «кадастр», «мити», з'ясовували різницю між прямими і непрямими податками, дізнавалися про порядок плати за державні послуги (видачу закордонного паспорта, дозволів на зброю, рибальство, судовий збір тощо) [4, с. 13–17].

У сьомому класі згідно з програмою навчання переходило на новий, більш глибокий та систематизований рівень вивчення матеріалу, зокрема досить ґрунтовне ознайомлення з виборчим правом. Учням розповідали про принципи виборів, порядок складання списків виборців, ознайомлення з ними та оскарження помилок у них, систему і порядок роботи виборчих комісій, порядок ведення передвиборчої агітації, підбиття підсумків виборів та їх оскарження. Учні повинні були не лише засвоїти теоретичний матеріал, а й оглянути список виборців, листівку кандидата на виборну посаду, урну для голосування тощо [4, с. 17]. У подальшому протягом року учні вивчали різні форми правління – монархію (абсолютизм) як «необмежену волю одиниці на основі закону» [4, с. 18], демократичну республіку, а також територіальний устрій Чехословаччини, порядок управління адміністративними одиницями держави (край, округ). Також передбачалося вивчення основ сімейного права, зокрема прав та обов'язків батьків та дітей, порядку забезпечення опіки над дітьми, діяльності опікунського суду.

Значний обсяг матеріалу програми сьомого класу стосувався кримінального та кримінально-процесуального права. Учні мали зрозуміти

суть низки проступків і злочинів: образа честі, крадіжка, пограбування, вбивство, завідомо неправдиве свідчення, державна зрада тощо. Вони мали знати про порядок розгляду справи в окружному та крайовому суді, апеляції в «судовій табулі» в Кошице та в «найвищому суді» в Празі, про діяльність судді, адвоката («заступника»), права та обов'язки позивача («жалуючого»), обвинуваченого, свідка [4, с. 17–20].

У випускному – восьмому – класі учні поглиблювали свої знання конституційного права, зокрема щодо поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, порядку проведення парламентських виборів, роботи народного сойму (парламенту), президента республіки та його канцелярії, уряду, окремих міністерств, державних представництв за кордоном (посольств, консульств), правоохоронних органів держави. Також вивчали поняття «юридична сила нормативного акта», ознайомлювалися зі збіркою законів та розпоряджень Чехословацької Республіки як джерелом інформації про нормативні акти. Учні дізнавалися, що таке військова повинність, яким є порядок призову до війська та проходження військової служби [4, с. 21–25]. Варто зауважити, що для опанування вказаного курсу рекомендувалося вдаватися до різноманітних методів навчання. Поряд зі словесними методами викладу теоретичного матеріалу також широко використовували наочність, формування практичних навичок, проведення для цього практичних занять і навіть рольових ігор.

Так, для закріплення вивчення в третьому класі теми «Державні та крайові символи» учням пропонувалося намалювати державний та крайовий прапори [4, с. 2], в п'ятому – аналогічне завдання було рекомендовано використати при вивченні державного герба Чехословаччини. У п'ятому класі учні мали написати клопотання про отримання пенсії («старечої підпори») [4, с. 10], у шостому під час вивчення питань податкового права – заповнити чек для сплати податку, скласти податкову декларацію («зизнання»), скласти апеляцію на зайво сплачені податки [4, с. 15].

При вивченні порядку виборів було рекомендовано проведення рольової гри «Вибори окружного заступництва» (четвертий клас) [4, с. 6]. У сьомому класі рольова гра («драматизація») мала допомогти в опануванні виборчого права [4, с. 17], а імітація судового засідання – кримінального права [4, с. 20]. Чи не найбільша кількість рольових ігор була передбачена у восьмому класі: зімітувати вибори до парламенту, засідання сойму з питань законотворчості (прийняття законів), отримання закордонного паспорта та

перетину кордону, призов на службу до війська, судове засідання [4, с. 21–25].

Щорічно програма виокремлювала час на проведення виборів класного самоврядування та звітність виборних органів класу та школи (за рахунок навчального часу!). Ця діяльність розглядалася як елемент формування навичок участі в самоврядуванні, використання демократичних інститутів, що визначалося як одне із завдань курсу.

Значна увага приділялася питанням національного виховання, формування почуття гордості за власну державу. Так, щороку передбачалося відзначення дня визволення Чехословаччини. Водночас у програмі чимало уваги приділялось ознайомленню з біографією та життям президента держави Масарика, що, зважаючи на обсяг і тональність матеріалу та включення його в програму кожного класу, на нашу думку, свідчить про існування елементів культу особи Масарика в тогочасній ЧСР.

Певний матеріал суспільствознавчого і правознавчого спрямування містився в програмовому матеріалі інших предметів. Серед завдань курсу «Краєзнавство» – пробудження в учнів любові до рідного краю, виховання їх у патріотичному дусі, формування громадян республіки [4, с. 91]. У цьому курсі передбачалось ознайомлення з державними символами (4 клас), з політичним поділом держави, її адміністрацією, військовою повинністю, з особливостями Підкарпатської Русі як автономного краю Чехословаччини (5 клас) [4, с. 94–102].

Таким чином, у школі Закарпаття вже в останній чверті XVIII ст. в шкільних навчальних планах та програмах з'являється правознавчий матеріал. У подальшому в австро-угорський період правознавчий компонент з певними змінами постійно залишається в навчальному плані шкіл. У школах періоду Чехословацької Республіки (30-ті роки XX ст.) передбачалось оволодіння досить значним обсягом правових знань. До того ж основні завдання правової (та і в цілому суспільствознавчої) освіти виконував курс «Горожанська наука», вивчення якого мало відбуватися з використанням різноманітних прийомів та методів навчання.

У подальшому, враховуючи відсутність єдиного навчального плану в школах Закарпаття міжвоєнного періоду, доцільно проаналізувати відмінності навчальних планів різних округів, а також порівняти підходи до правової освіти на території різних держав (Польща, Румунія, Чехословаччина), в складі яких перебували українські землі в різний час.

Список літератури

1. Ігнат А. М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – поч. XX ст. (конспект лекцій із спецкурсу «Історичне краєзнавство» / А. М. Ігнат. – Ужгород : Ужгородський державний ун-т, 1971. – 70 с.
2. Ігнат А. М. Стан освіти на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст. / А. М. Ігнат // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. – Ужгород : Карпати, 1970. – С. 212–221.
3. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945). – Ужгород : Закарпаття, 1995. – 663 с.
4. Подробный учебный план для народных школ Иршавского круга. На основе нормальных дефинитивных учебных основ заготовила комиссия под надзором окр. шк. инспектора Василя Луака. – Иршава, 1935. – 232 с.

O. Narovlyanskiy

LEGAL EDUCATION AT ZAKARPATTIA SECONDARY SCHOOLS BEFORE THE SOVIET PERIOD

The article researches the organization and content of teaching the law at secondary education establishments on the territory of modern Zakarpattia before the year 1945.

In Zakarpattia, legal education was implemented much earlier than in other regions on modern Ukraine. We analyzed the content of different legal education elements in various school courses and the peculiarities of the secondary legal education in 1777–1945 on the territory of modern Zakarpattia.

One of the most important peculiarities of Ukrainian history is that for a long time the territory of modern Ukraine belonged to different states. This caused the existence of significant differences in development of all social life aspects, education in particular. The educational plans and curricula differed substantially in different territories.

The are researches on education history and modern legal education (R. Artsyshevsky, V. Dubrovsky, I. Kolyada, O. Pometun and others) that cover the issue of the content of the social and particularly legal aspect of the education in different historical periods. However, legal education in the states which included the territories of modern Ukraine, such as Austria-Hungary and Czechoslovakia, has not been properly researched.

In Zakarpattia secondary school in the last quarter of the 18th century, there were legal studies materials included in the curricula. And during the Austria-Hungarian period it is still in the secondary curricula. During the Czechoslovakia republic period (1930s) secondary school students were supposed to master extended legal knowledge, while the main aim of the legal (and social) education was targeted by the course “Citizen studies” that supposed using various teaching methods and techniques.

Keywords: legal education, training course, civil science.

Матеріал надійшов 16.04.2016